

*Dr Miloš Marjanović, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

O PRAVIMA ŽIVOTINJA – STAVOVI STUDENATA PRAVNOG FAKULTETA U NOVOM SADU KOJI SU POHAĐALI KURS IZ PRAVNE ETIKE

Sažetak: *Iz anketnog istraživanja o pravima životinja i još nekim pitanjima ekološke, bio(loške) i pravne etike, koje je obavljeno novembra 2007. godine, ovde su saopšteni i analizirani samo rezultati koji se odnose na prava životinja. Tvrdnju da se, pravno gledano, ne može govoriti o pravima životinja prihvata 53,6% ispitanika. Objašnjavane su varijacije, koje nisu tako velike, prema polu, prosečnoj oceni, političkoj i verskoj orijentaciji. Da je od Boga određeno da čovek kontroliše sve životinjske i biljne vrste prihvata samo 25,6% ispitanika a da je zaštita prirode briga o božjim stvorenjima čak 63,2%. Iz jednog istraživanja studenata Sveučilišta u Zagrebu (2005) preuzete su tri tvrdnje, o kojima su komparativni rezultati sledeći: da svaka životinjska vrsta ima pravo na život kao i čovek, u Zagrebu prihvata 58,1% a u Novom Sadu čak 71,2% ispitanika; prihvatanje stava da čovek ima veća prava na život od životinjskih vrsta je 32,5% : 37,6% a da svaka vrsta ima prava koliko uspeva da se izbori u odnosu na druge vrste 20,6% : 44,0%. Zaključuje se da se stavovi naših anketiranih studenata dominantno nalaze u rasponu između umerene antropocentrične i umerene biocentrične etike, ali i da postoji jedna čudna mešavina teoloških i darvinističkih shvatanja. U završnom delu rada teorijski se razmatraju neka pitanja o pravima životinja iz perspektive antropocentrične i biocentrične etike, u njihovim radikalnim i umerenim varijantama. U pravnoj teoriji i praksi i dalje dominira umereno antropocentrično shvatanje ali argumenti biocentrične etike postaju sve raznovrsniji, koherentniji i ubedljiviji.*

Ključne reči: *prava životinja, anketno istraživanje studenata, antropocentrična, biocentrična i pravna etika.*

U v o d

Posle dužeg bavljenja socijalnom ekologijom, a poslednjih godina i problemima ekološke i bioetike, ukazala mi se zgodna prilika da u ovoj oblasti obavim i jedno anketno empirijsko istraživanje. Naime, predmetni nastavnik i moja uvažena i draga koleginica, prof. dr Gordana Vukadinović, ponudila mi je da na opcionom predmetu *Pravna etika*, koji se predaje na trećoj godini, u petom semestru, održim dva predavanja, 22. i 29. novembra 2007. godine, na temu ekološka i bioetika. Poziv sam, razume se, sa zahvalnošću, zadovoljstvom i gotovo oduševljenjem prihvatio.

U pripremama za nastavu konstruisao sam *Upitnik o pravima životinja, i još nekim pitanjima bio(loške), ekološke i pravne etike*, koji se sastojao od 19 pitanja (videti prilog). Pre početka prvog predavanja, 22. novembra 2007. godine anketirao sam svih 125 studenata koji su bili na času (čime su utvrđene i njihove „startne“ pozicije na temi), a u sledećem terminu, 29. novembra, saopštio sam im prve rezultate i komentare tih rezultata. Pošli smo od pretpostavke da će studenti koji su sami odabrali kurs iz *Pravne etike* imati jedan poseban senzibilitet i za u upitniku navedenu problematiku.

U doskorašnjim jugoslovenskim zemljama se tokom 1990-ih godina intenziviraju rasprave o odnosu antropocentrične i ekocentrične (biocentrične) etike, u njihovim ekstremnim i umerenim varijantama, koje se nastavljaju i posle 2000. godine, sve više postajući i jedan od centralnih problema pravne etike (A. Kirn, 1992, V. Rakić – Vodinelić, 1995, V. Pavlović, 1996, I. Cifrić, 2005, T. Matulić, 2006, D. Vrban, 2006).

Ovo se isto tako odnosi i na temu prava životinja i njihovu pravnu zaštitu koja, u tom sklopu, predstavlja posebnu, po mnogo čemu središnju problematiku (J. Feinberg, 1987, N. Visković, 1989 i 1996, V. Vodinelić, 1995, P. Singer, 1998, M. Paunović, 2004, I. Cifrić, 2006a i 2007). U ovom radu analiziraćemo samo rezultate koji se odnose na ovu problematiku.

Posebno sretnu okolnost predstavljao je poslednje navedeni rad zagrebačkog socijalnog ekologa Ivana Cifrića, *Pravo životinjskih vrsta na život* (2007), do koga sam došao samo nekoliko dana pred konstrukciju pomenutog upitnika, iz koga smo, u neizmenjenom obliku, preuzeli tri pitanja (broj 6, 7 i 8 u upitniku – videti prilog). U tom radu Cifrić prikazuje rezultate anketnog istraživanja koje je u aprilu i maju 2005. godine obavljeno na „prigodnom“ uzorku od 492 ispitanika prve i završne godine na pet fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (str. 12).

Time je stvoren zgodan okvir za upoređivanje stavova studenata zagrebačkog sveučilišta i novosadskog pravnog fakulteta o potpuno istim pitanjima. U tom smislu smo formulisali dve oprečne hipoteze ili očekivanja:

1) Studenti novosadskog pravnog fakulteta koji su sami optirali pravnu etiku, zbog pojačanog afiniteta i senzibiliteta prema etičkim pitanjima, pokazivaće moderniju etičku svest i biće skloniji biocentričnoj (ekocentričnoj) etici u odnosu na prava životinja. Ovo očekivanje je pojačano i činjenicom da je naša anketa obavljena 2,5 godine posle zagrebačke jer se čini da vreme „radi“ za bioetičku paradigmu.

2) Studenti završnih godina pravnih fakulteta su skloniji rigoroznijem pravnom razmišljanju, da ne kažemo pravnom pozitivizmu, pa će njihovi stavovi o pravima i zaštiti životinja biti više orijentisani ka u našoj pravnoj nauci i praksi preovlađujućoj antropocentričnoj etici.

Rezultati istraživanja

Kao nezavisne varijable ispitivali smo sledeća društvena obeležja ispitanika:

Tabela 1. *Obeležja i frekvencije ispitanika*

1) Pol	ženski 79 (63,25)	muški 46 (36,8%)	Ukupno 125 (100%)
2) Prosečna ocena	apsolutni broj		%
do 6,9	13		10,4
7 - 7,9	51		40,8
8 - 8,9	40		32,0
9 i više	19		15,2
nepoznato	2		1,6
Ukupno	150		100,0
3) Politička orijentacija			
levica	34		27,2
desnica	49		39,2
nepoznato	42		33,6
Ukupno	150		100,0
4) Verska pripadnost			
vernici	95		76,0
neodlučni	11		8,8
ateisti	17		13,6
nepoznato	2		1,6
Ukupno	125		100,0

Može se primetiti da studentkinje čine gotovo 2/3 ispitanika (63,2%). Preovlađuju studenti sa prosečnim ili osrednjim uspehom – gotovo 3/4 ispitanika (72,8%) ima prosečnu ocenu između 7 i 9 ali se, s obzirom na preovlađujuće univerzitetske standarde, može reći da nešto više od 1/2 ima ocenu manju od 8 (51,2%) a nešto manje od 1/2 veću od 8 (47,2%). Ono što je do nedavno (u vreme socijalizma) važno u pogledu veroispovesti – po trećina vernika, neodlučnih i ateista, izgleda da sada važi za političku orijentaciju naših ispitanika – nešto više od trećine se opredeljuje za desnicu, trećina je neodlučna a nešto manje od trećine je orijentisano prema levici. Ipak, valja primetiti da je pripadnika ili simpatizera desnice za 1,44 puta ili 12% više nego levice. To je značajno više i u odnosu na majske parlamentarne izbore 2008. u Srbiji. U pogledu veroispovesti, izrazito dominiraju vernici - njih je više od 3/4 (76%) dok je ateista tek nešto više nego sedmi a neodlučan nešto više nego svaki 11. ispitanik.

U pogledu analizirane strukture ispitanika prema njihovim društvenim obeležjima, možemo formulisati nekoliko hipoteza ili očekivanja. Teško da bi se moglo očekivati da su studentkinje rigidnije u odnosu na prava životinja nego studenti. Pre bi se moglo očekivati obrnuto, s obzirom na njihovu izraženiju emocionalnost, saosećanje sa bićima koja pate i žensku neravnopravnost ili društvenu nejednakost polova kao još uvek temeljnu strukturnu karakteristiku modernog društva (M. Marjanović – S. Markov, 2007: 110). Međutim, ne bi trebalo sasvim isključiti ni prvu pretpostavku, o konzervativnijem ili bar strožijem porodičnom vaspitanju ženske dece. Na ovo upućuje i podatak da 2/3 ispitanika čine studentkinje a da je politička orijentacija prema desnici izraženija za 12% nego prema levici¹.

Isto tako je logično pretpostaviti da oni koji su orijentisani prema političkoj desnici skloniji da prihvate dominantan konzervativan i antropocentričan stav u pravnoj teoriji i praksi da se može govoriti samo o pravima ljudi ali ne i životinja ili da ljudi imaju veća prava nego životinje.

Kada je reč o verskoj pripadnosti, moguće su dve hipoteze. Klasično biblijsko shvatanje uči da su sve biljke i životinje podređene ljudskim potrebama i da čovek ima božje pravo da ih kontroliše i odlučuje o njihovom

¹ U britanskim istraživanjima izbornog ponašanja primećena je pojava „unakrsnog glasanja“. Naime, od 1945. godine oko trećine radnika glasa za konzervativce a, u nešto manjoj meri, neki pripadnici srednje klase za laburiste. To se objašnjava dejstvom konzervativne primarne političke socijalizacije u tim radničkim i liberalnom političkom socijalizacijom u porodicama srednje klase (Uporediti: M. Haralambos – R. Heald, 1989: 132 – 136).

voj sudbini. Po modernijem ekološkom shvatanju, čovek je dužan da vodi brigu o svim Božjim stvorenjima na Zemlji (videti pitanja 9, 14 i 15 u upitniku).

Tabela 2. *Intenzitet prihvatanja i neprihvatanja stavova o pravima životinja*

red. broj	t v r d n j e	--	-	?	+	++	bez od govora	ukupno
5	Pravno gledano, može se govoriti o poboljšanju zaštite ili dobrobiti, ali ne i o pravima životinja	18,4	16,0	10,4	38,4	15,2	1,6	100,0
6	Svaka životinjska vrsta ima jednaka prava na život kao i čovek	5,6	15,2	8,0	31,2	40,0	-	100,0
7	Čovek ima veća prava na život od životinjskih vrsta	24,0	29,6	8,8	20,0	17,6	-	100,0
8	Svaka vrsta ima prava toliko–koliko se izборi u odnosu na druge vrste	21,6	21,6	11,2	31,2	12,8	1,6	100,0

N = 125 (u %)

Legenda: Simboli u tabeli znače sledeće:

- uopšte se ne slažem
- uglavnom se ne slažem
- ? neodlučan sam, ne znam
- + uglavnom se slažem
- ++ potpuno se slažem

Komentar rezultata

U predgovoru pregledne i sistematične studije Milana Paunovića *Prava životinja. Savremeni međunarodni standardi*, Beograd, 2004, str. 3 stoji: „Retki su oni koji su se usudili da pišu o pravima životinja. O poboljšanju zaštite da, o dobrobiti životinja da, ali o pravima ne. Ovo se naročito odnosi na stanje u našoj pravnoj nauci“. Ovu tvrdnju smo ponudili našim ispitanicima da bismo videli kakav stav oni o tome imaju. Na ovaj

stav ćemo se u teorijskom komentaru još vratiti a, zasada, samo konstatujemo da se, osim ove, i u naslovu mnogih drugih stranih knjiga, a pogotovo članaka u časopisima ili zbornicima govori o „*animal rights*“ (na primer, A. B. Achor, 1996, S. Brebner - D. Bear, 1989), da postoji *Međunarodni savez za prava životinja*, koji je u Parizu 1978. godine, uz podršku UNESCO-a, usvojio *Univerzalnu deklaraciju o pravima životinja* itd. Međutim, i sam Paunović (2004:194) veli da ova deklaracija nije nikad imala pravnu snagu ali da, i pored toga, ona ima sve veći moralni značaj jer sadrži dosta širok spektar prirodnih prava, odnosno moralnih ovlašćenja životinjskih vrsta.

Više od polovine ispitanika (53,6%) smatra da se ne može a nešto više od trećine (34,4%) da se, pravno gledano, može govoriti o pravima životinja. Iz podatka da 38,4% anketiranih prihvata ovaj stav u umerenom obliku, možemo uvodno zaključiti da je među njima najrasprostranjeniji umereni antropocentrični stav. Ukupna prihvaćenost tvrdnje da se ne može govoriti o pravima životinja je za oko 9,1% veća kod studentkinja nego kod studenata (56,9% : 47,8%) što znači da je kod njih nešto izraženiji antropocentrični stav.

Između prosečne ocene i pomenute tvrdnje postoji gotovo idealna pravolinijska pozitivna i to vrlo jako izražena korelacija. Što je prosečna ocena veća, više se prihvata tvrdnja da se, pravno govoreći, ne može govoriti o pravima životinja. Dok znatno preko 1/3 studenata (38,5%) koji imaju prosečnu ocenu ispod 7 prihvata ovu tvrdnju (a to je u odnosu na prosek za ceo skup od 18,4% više nego dvostruko izraženije) manje od polovine njih (46,1%) je prihvata. S druge strane, studenti sa prosečnom ocenom iznad 9 samo u 22,2% ne prihvataju ovu tvrdnju a prihvataju je u čak 61,9% slučajeva (gotovo 2/3). Pri tome je jedino kod njih izraženije ekstremno ili potpuno prihvatanje (34,1%) nego umereno prihvatanje (27,8%) koje je u celom skupu bilo dominantno (38,4%). Iz toga se može zaključiti da su studenti koji su počeli da slušaju kurs iz *Pravne etike* izrazitije edukovani u duhu klasičnih pozitivnopravnih disciplina i više u duhu antropocentrične nego biocentrične etike.

Kao što se pretpostavljalo, ispitanici koji su politički orijentisani prema desnici više prihvataju tvrdnju da se, pravno gledano, ne može govoriti o pravima životinja, u odnosu na one koji su orijentisani prema levi. Međutim, razlika nije toliko izražena u obimu prihvatanja (59,2% : 55,9%) koliko u intenzivnijem (potpunom) prihvatanju (20,4% : 8,8%), što je 2,5 puta više. Zanimljivo je da oni koji se nisu izjasnili u pogledu političke orijentacije najmanje prihvataju ovu tvrdnju (45,2%) što je za 10,7% manje od levo i 14% manje od desno orijentisanih. Nasuprot tome, u odnosu na ove dve kategorije, oni za otprilike isto toliko više ne prihva-

taju taj stav (42,8%) pa jedva da ih je malo manje od onih neopredeljenih koji prihvataju stav. Da li je ovaj otklon od političkog života, možda, povezan sa većom brigom za kućne ljubimce ili domaće životinje?

Iznenaduju podaci, bar na prvi pogled, o odnosu veroispovesti i tvrdnje da se, pravno gledano, ne može govoriti o pravima životinja. Ovu tvrdnju značajno iznad proseka (53,6%) i u najvećoj meri prihvataju oni koji nisu vernici (58,8%), vernici su na nivou proseka (53,7%) a najmanje je prihvataju oni koji su u verskom pogledu kolebljivi (45,5%). U sve tri kategorije studentkinje značajnije prihvataju nego studenti, što je naročito izraženo kod ateistkinja, čak 66,7%. S druge strane, znatnije iznad proseka smatraju da se pravno može govoriti o pravima životinja studenti vernici (41,4%) i studentkinje koje su u verskom pogledu kolebljive (40%). Već na osnovu ovoga bi se moglo reći da su ispitanici koji su vernici imaju razvijenu modernu ekološku svest, ali ovo naslućivanje ćemo dalje proveriti na dve posebne tvrdnje, koje smo formulisali na osnovu literature u kojoj se razmatra odnos ekologije i religije (V. Pavlović, 1997).

Tabela 3. O odnosu Boga, čoveka i Božjih stvorenja

red. broj	tvrdnje	--	-	?	+	++	ukupno
14	Od Boga je određeno da čovek kontroliše sve biljne i životinjske vrste i da ih koristi za svoje potrebe	41,6	23,2	9,6	18,4	7,2	100,0
15	Ako je Bog stvorio sve(t), onda se nešto božansko nalazi u svemu, pa je zaštita prirode, zapravo, briga o Božjim stvorenjima i uvažavanje Božjeg stvaranja	14,4	10,4	12,0	34,4	28,8	100,0

N = 125 (u %)

Iz table 3 se može videti da gotovo 2/3 respondenata (63,8%) ne prihvata antropocentričnu tvrdnju da je od Boga određeno da čovek kontroliše sve biljne i životinjske vrste i da ih koristi za svoje potrebe i da skoro isto toliko njih (63,2%) prihvata ekocentričnu ili biocentričnu tvrdnju da, ako je Bog stvorio sve(t) onda se nešto Božansko nalazi u svemu, pa je zaštita prirode, zapravo, briga o Božjim stvorenjima i uvažavanje Božjeg stvaranja. Dok prvu tvrdnju ne prihvata 88,2% ateista i 81,8% verski neodlučnih, što je i razumljivo, drugu tvrdnju (koja je, doduše, data

u kondicionalnom obliku) ne prihvata 82,4% ateista i samo 36,4% neodlučnih. Čak više od $\frac{3}{4}$ ispitanika vernika (76,8%) prihvata ovu drugu, biocentrički orijentisanu tvrdnju o potrebi zaštite Božjih stvorenja. Na osnovu prethodne analize zaključujemo da studenti vernici imaju razvijenu, modernu religijsku ekološku svest.

Tabela 4. *Stavovi studenata Sveučilišta u Zagrebu (prva i završna godina, april-maj 2005. g.) i Pravnog fakulteta u Novom Sadu (treća godina, polaznici opcionog kursa iz Pravne etike, 22. novembar 2007. g.) o pravu čoveka i životinjskih vrsta na život (u %)*

tvrdnje	ne slaže se	neodlučan	slaže se	bez odgovora
1. Svaka životinjska vrsta ima pravo na život kao i čovek	Zagreb 24,8 Novi Sad 21,8	17,1 8,0	58,1 71,2	- -
2. Čovek ima veća prava na život od životinjskih vrsta	Zagreb 49,0 Novi Sad 53,6	18,5 8,8	32,5 37,6	- -
3. Svaka vrsta ima prava toliko – koliko se izbori u odnosu na druge vrste	Zagreb 53,9 Novi Sad 43,2	25,6 11,2	20,6 44,0	- 1,6

Ako se pažljivo pogleda tabela 4, onda se mogu uočiti značajne razlike između studenata Sveučilišta u Zagrebu i Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Kod prve, izrazito biocentrične tvrdnje, postoji identičan strukturni odnos ali ovu tvrdnju naši studenti prihvataju za oko 13% više a odbacuju je za 3% manje. Kod druge tvrdnje više dolazi do izražaja ono što je, inače, karakteristično za sve tri tvrdnje – preko dva puta više neodlučnih u Zagrebu nego u Novom Sadu, pa su kod novosadskih studenata stavovi izraženiji a u ovom slučaju i polarizovaniji, mada strukturalno i ovog puta isti. Tu drugu, izrazito antropocentričnu tvrdnju istovremeno odbacuje više studenata novosadskog Pravnog fakulteta (za 4,6%) ali i prihvata (za 5,1%). Treću, pak, kako i Cifrić naglašava, (socijal)darvinistički formulisanu tvrdnju o borbi za opstanak odbacuje za 10,7% više zagrebačkih sveučilištaraca a prihvata čak za 23,4% više novosadskih studenata prava koji su počeli da slušaju *Pravnu etiku*. Ovo poprilično iznenađuje ali je moguće da se borba za opstanak među našim studentima shvata kao ekološki način održavanja prirodne ravnoteže ali i kao neka vrsta „tržišne“ konkurencije u prirodi. Podsetimo se da je princip borbe za opstanak prvo formulisao Maltus za ljudsko društvo, pa ga je Darwin preuzeo i primenio na borbu vrsta u prirodi (M. Marjanović, 1985: 37 – 49).

U svakom slučaju, dok se kod izrazito antropocentričnog stava novosadski studenti više polarizuju nego zagrebački sveučilištarci, oni više prihvataju biocentričnu orijentaciju ali u jednoj socijaldarvinističkoj varijanti.

Teorijski komentar

Sažeto ćemo razmotriti stanje diskusije u teorijskoj literaturi o pravima životinja iz perspektive antropocentrične i biocentrične etike jer ona predstavljaju ključ za razumevanje proširenja polja etičkog važenja, novo utemeljenje odnosa prava i morala i rekonceptualizaciju pravne etike.

Novi odnos praktične filozofije i prava utemeljuje se na etici odgovornosti. Etičke i pravne vrednosti se u mnogo čemu podudaraju (pripadaju sferi normativnosti ili bitku idealnog trebanja) ali su se novovekovna aksiologija i teorija prava distancirale od strogog etičkog promišljanja prava jer su se, umesto etičkih, pozivali na druge premise kao što su suverenitet, temeljna norma, normativna logika, državna vlast, društvena korist. U antičkom je shvatanju praktično delovanje usmereno na neko dobro kao cilj u zajednici slobodnih ljudi i zato postoji jedinstvo etike i politike. Za Kanta je pravo odvojeno od morala jer je moral unutrašnji, autonoman i pokorava se principu slobode volje dok se pravo pokorava spoljašnjoj prinudi kao sredstvu za konstituisanje države čime se, takođe, omogućava sloboda za sebe i druge ljude. Međutim, iskustva sa novovekovnim diktaturama i rizicima modernih tehnologija iziskuju obnovu praktične filozofije na novim premisama. Ona se više ne zasniva na identitetu ili povezanosti prava i morala već na priključivanju etičnosti na pravne vrednosti a taj se novi pristup može zasnovati i kao pravna etika. Za utemeljenje pravne etike kao obnovu praktične filozofije, ključan je pojam odgovornosti. Rizici biotehnologije i ugrožavanje životne sredine podstakli su novi pristup ovom pojmu. Etika se više ne može ograničiti na moralne dužnosti pojedinca i vezati isključivo za rezultate prethodnog delanja već se ona orijentiše na čovečanstvo u celini, na buduće generacije, ali i na život kao život pa i prirodu u celini sa kojom ljudi tek čine ekološku i moralnu zajednicu. To iziskuje i preispitivanje pojmova pravni subjekt i pravni objekt (vrednost, dobro) i pravne odgovornosti. Stoga sagledavanje moralnosti u kontekstu društva i pravne regulacije, otvara puteve za obnovu praktične filozofije kao etičko promišljanje države i prava po ugledu na antičke uzore (D.Vrban, 179 – 186).

U novije vreme umnožavaju se titulari prava na život a to dovodi do novih pravnih problema i upita (V. Vodinelić, 1995: 4). Da li uopšte ima smisla i da li je pojmovno moguće da se prava pripisuju umrlim precima, fetusima, još ne rođenim pokoljenjima, umno poremećenim osobama, pojedinačnim ili celim vrstama životinja, prirodi u celini kao ekosistemu? Krucijalna tačka problema i ključ za rešavanje ovih zagonetnih i pomalo začuđujućih graničnih slučajeva nalazi se u razmatranju prava pojedinačnih životinja, koja su filozofi razmatrali sa najvećom detaljnošću (J. Feinberg, 1987: 26 – 27).

Dve su temeljne filozofske koncepcije na kojima se zasnivaju kako rasprave o odnosu etike i životne sredine tako i savremeno ekološko pravo – antropocentrizam (specizam, „vrstocentrizam“) i ekocentrizam (biocentrizam) - (V. Rakić – Vodinelić, 1995: 252 -266; V. Pavlović, 1996: 14 – 29; M. Paunović, 2004,2004, 47 – 67; I. Cifrić, 2007: 4 – 11). I jedno i drugo gledište se pojavljuju u radikalnoj, jakoj ili naglašenoj i umerenoj ili slaboj varijanti.

Osnovni stav antropocentrizma je da samo ljudi imaju intrisičke ili unutrašnje vrednosti, koje su podložne moralnom rasuđivanju, dok ostatak prirode ima samo instrumentalnu vrednost za ljudske ciljeve. Po Aristotelu, osećaj za dobro i zlo, pravdu i nepravdu, svojstven je samo ljudima. Sa ovog gledišta, ono što je dobro za čoveka dobro je i za prirodu. U umerenom antropocentrizmu, kao samoosvešćenom interesu, odbacuje se ovaj čisto instrumentalni odnos prema prirodi kao nadmen, isključiv, netolerantan odnos jedne vrste prema drugim vrstama. Odbacuje se shvatanje da je iskorišćavalački stav prema prirodi moralno prihvatljiv i da etika ne treba da vodi računa o interesima ne-hominida. Iako su samo ljudi agensi ili subjekti morala, jer samo oni mogu pridavati vrednosti, sfera moralnog rasuđivanja se može proširiti i na druge prirodne adresate, primaoce, „pacijente“ kao objektu moralnog ticanja. Ali priroda nema unutrašnje, samostalne vrednosti a očuvanje prirode i maksimalnog biodiverziteta ekosistema je neophodno iz naučnih, ekonomskih, estetskih pa i moralnih razloga. Dakle, utilitarizam i prikriveni instrumentalizam ostaje kao slabost tog mekog ili opreznog antropocentrizma.

Sa stanovišta eko ili biocentrične etike, prostor moralnog važenja treba proširiti i na ostali živi pa čak i neživi svet u celini, koji imaju autonomnu, samostalnu vrednost, tako da u središtu etičkog raspravljanja više nije čovek nego priroda, ekosistem. Mi bismo rekli – ako je čovek kao vrednost moralna konstanta svakog etičkog suda, život kao život će postati moralna konstanta budućnosti. Sa stanovišta entiteta kojima se mogu pripisati moralna svojstva može se govoriti i animoetici (prava životinja),

bioetici (etici poštovanja života) i geaetici (planeta u celini kao ekosistem ili jedinstvena zajednica). Jedan od ključnih postulata dubinske ekologije kao ekstremne pozicije je princip biosferičnog egalitarizma ili ekološke jednakosti ili ravnopravnosti svih živih bića, iz čega proizlazi i aksiom o njihovoj jednakoj vrednosti u zemaljskom ekosistemu. U opravdanom holističkom pristupu ekstremnog ekocentrizma, naglašavaju se uzajamne veze između ljudi, životinja i biljaka kao ravnopravnih članova jedinstvene biotičke zajednice i, s tim u vezi, čovekove moralne obaveze, ali se zanemaruju socio-kulturne osobenosti ljudske vrste u ontogenetskom i filogenetskom smislu. Na socio-kulturnoj specifičnosti ljudskog roda unutar planetarnog ekosistema kao životne i moralne zajednice insistira se u umerenom ili opreznom ekocentrizmu, koji ne ukida antropocentričnu etiku nego je uključuje kao etiku koja važi u posebnom, socio-kulturnom polju.

O tome šta predstavlja nova ekološka etika uobličila su se dva gledišta. Po prvom gledištu, ona je, rekli bismo, jedna potpuno nova paradigma, koja predstavlja kopernikanski obrt i radikalni prekid sa dosadašnjim moralnim antropocentrizmom. Vrhovna vrednost svakog moralnog suđenja nije više čovek nego život kao život (bioetika), priroda, ekosistem, pa se, čak, počelo govoriti i o (prirodnom), izvornom pravu prirode ili o „pravnoj zajednici prirode“. To iziskuje promenu pravne koncepcije prirode, u kojoj pravni poredak uvažava unutrašnju, samostalnu vrednost prirode i pored pravnog subjektiviteta čoveka uspostavlja i pravni subjektivitet prirode. Ovaj radikalni ekocentrizam predstavlja duboku i dalekosežnu promenu, koja je tek počela da se odvija pred našim očima, i koja „označava u manjoj meri proširivanje postojećih etičkih principa na druge vrste, a u većoj meri uspostavljanje novih etičkih koncepata i principa primenljivih istovremeno na čoveka, životinje, biljke i nežive prirodne entitete“ (V. Pavlović, 1996: 28).

Po drugom gledištu, antropocentrična etika je bila samo jedna faza u razvoju etike a sa pojavom ekološke i bioetike maksimalno se širi polje etičkog važenja tako da ona postaje istinski univerzalna etika. I unutar antropocentrične etike odvijao se proces stalnog širenja društvenog prostora za važenje zajedničkih moralnih normi, Zapravo, taj proces univerzalizacije, poopštavanja ili postepenog širenja i uključivanja kruga moralno ravnopravnih subjekata odvijao se i kao istovremeno sužavanje kruga moralno isključenih, diskriminisanih, neravnopravnih i nepriznatih (ne)subjekata u nekom društvu kao moralnoj zajednici. Mnoštvo je takvih primera - robovi, stranci (za Helene varvari), siromašni, nevernici, urođenici, obojeni, Jevreji, Romi, kulturno različiti, žene, deca. U literaturi

se često navodi podatak da su i u nekim zemljama sa tako dugom demokratskom tradicijom žene vrlo skoro stekle pravo glasa – u Francuskoj tek posle Drugog svetskog rata a u Švajcarskoj tek 1970. godine (N. Višković, 1989: 815, 2000:389 i 2002: 1; V. Pavlović, 1996: 19, 28; M. Paunović, 2004:58). Međutim, kao što poslednji primer pokazuje, to se ne odnosi samo na moralnu nego i pravnu zajednicu. „Doista, izgleda tačno uopštavanje da je tokom istorije svima onima za koje se to zahtevalo na kraju priznat pravni subjektivitet i tražena pravna pozicija (robovima, ženama, crncima, deci, *nasciturusu*, homoseksualcima, transseksualcima, životinjama) koliko god to isprva izgledalo teško zamislivo“ (V. Vodine- lić, 1995:10).

Biocentrična etika je u osnovi svih savremenih rasprava o pravima životinja Iz te teorijske perspektive uočavaju se tri perioda i tri tipa odno- sa morala i prava prema životinjama (M. Paunović, 2004:48, 59; N.Vi- sković, 1989: 815 -826):

1) Neetički odnos, koji je sve do danas ostao dominantan, a sastojao se u nemilosrdnom iskorišćavanju i tamanjenju životinja a to je odnos sa stanovišta jakog ili radikalnog antropocentrizma ili specizma.

2) Od 18. veka počeo se razvijati etički odnos prema zaštiti životi- nja, sa umerenom antropocentričnom ili specističkom motivacijom, koja puni zamah dobija u drugoj polovini 20. veka.

3) Krajem 20. i početkom 21. veka, i to samo u najrazvijenijim zem- ljama, razvio se antiantropocentrični ili antispecistički odnos prema za- štiti životinja, sa izrazito altruističkom motivacijom i eko ili biocentrič- nom orijentacijom. Ovaj odnos bi mogao da razvije, a čak je ponegde i razvio, neka prava životinja ali je to, za sada, samo izuzetak, kao *ius con- dendo*.

U neetičkom tipu odnosa, životinja je prepuštena čoveku kao privat- nom i apsolutnom gospodararu i vlasniku. „Do 19. v. život životinje nije uživao nikakvu samostalnu zaštitu. Životinja je imala samo status stvari, pripadala je vlasniku neograničeno, treći nisu smeli da poređuju svojinu na njoj, a atak na njen život tretiran je samo kao povreda svojine i šteta na stvari“ (V. Vodine- lić, 1995: 8).

U naletu industrijske i urbane ekspanzije došlo je do ubrzanog stra- danja životinja, novih načina paćenja, mučenja i uništavanja životinja a mnoge njihove vrste su ugrožene ili su već nestale. Procenjuje se da je danas u svetu ugroženo oko 40% životinjskih i 30% biljnih vrsta. Krajem 1980-ih se procenjivalo da svake godine nestaje po 500 životinjskih vrsta a da će 2000. u odnosu na 1980. godinu biti uništeno 15 – 20% biljnih i životinjskih vrsta. Zbog ovog povećanog i raznovrsnog stradanja, poja-

vljuju se u Engleskoj i SAD prva udruženja i prvi propisi za zaštitu životinja 1820-ih godina a nešto kasnije tokom 19. veka i u nekim drugim evropskim zemljama zaštitno zakonodavstvo koje zabranjuje i kažnjava mučenje i ubijanje životinja. Krajem 19. veka H. S. Salt je objavio knjigu *Animal's Rights* (1892), za koju se smatra da je udarila temelj u oblasti prava životinja (N. Visković, 1989: 817 -818; V. Vodinelić, 1995: 8; V. Rakić Vodinelić, 1995: 246; V. Pavlović, 1996:22; I. Cifrić, 2007:4).

Uprkos tome što se i danas mnogi ljudi prema životinjama ponašaju kao da su neosetljive stvari, sve se više uviđa da su to autonomna bića i vrednosti, naša subića ili sustvorenja, koja valja zaštititi zbog njihovog vlastitog a ne samo našeg dobra i blagostanja. Još u 16. veku Montenj je smatrao da surov odnos čoveka prema životinjama vodi ka surovom odnosu prema drugim ljudima, a za primer je uzeo gladijatorske borbe koje su započele kao igra među opasnim zverima. Ako je ovaj stav još uvek umereno antropocentričan, na prelazu iz 18. u 19. vek, Bentam je u svom utilitarizmu formulisao izrazito biocentrični stav - sa moralnog stanovišta, za životinje nije bitno da li misle ili govore nego da li osećaju i to, pre svega, bol i patnju. „Danas su zahtevi za obezbeđenjem određenih prava životinjama ne samo legitimni, već su i pravno regulisani i zakonski sankcionisani „ (B: Pavlović, 1996: 22). U nekim novijim zakonima o zaštiti životinja (Nemačka, Švedska) već se izričito govori o pravnoj obavezi i odgovornosti čoveka da brine o opstanku i dobrobiti životinja. U jednoj analizi nemačkog pozitivnog prava iz 1987. godine, Boselman je zaključio da je ono izrazito antropocentrično i antiekocentrično i da je Zakon o zaštiti životinja (1972) jedini izuzetak. Ovo zbog toga što je u njegovom prvom paragrafu uvodnih odredbi ustanovljeno načelo „etičke zaštite životinja“: „Svrha je ovog zakona, iz odgovornosti čoveka za životinju kao sustvorenje, štititi njen život i dobrostanje. Niko ne sme nanositi životinji bez razumnog razloga bolove, patnje ili štete“. Ova formulacija je protumačena tako da se pravna zaštita priznaje samoj životinji (N. Visković, 1989: 818 - 819; V. Rakić Vodinelić, 1995: 263).

U svim dosadašnjim raspravama o ljudskim pravima (a ona nisu pozitivnopravnog nego moralnog porekla) o pravu i moralu, i dalje izrazito dominira antropocentrični pristup, dok se o raznim vrstama diskriminacije retko piše. Usled toga, „duboko se ukorenilo shvatanje da jedino ljudska bića mogu biti moralni, pa time i pravni subjekti, a da ostala ne-ljudska bića to nikada ne mogu biti. Ovo zato što su ljudi ti koji jedini na ovom svetu imaju dušu, razum, svest, jezik, društvenost i druge osobine na kojima se moral može utemeljiti. Uverenje da životinje moraju biti isključene iz bilo kakvog moralnog rasuđivanja, da su one van dosega mo-

rala, je veoma snažno i skoro da predstavlja nepremostivu prepreku prilikom preispitivanja takvog uverenja“ (M. Paunović, 2004: 60).

Zanimljiv pokušaj teorijskog obrazloženja stava da se može govoriti o pravima životinja nalazimo kod Joela Feinberga (1987: 26): „Imati pravo znači imati zahtev (*claim*) za nečim i *prema* nekome, čije priznanje traže legalna pravila ili, u slučaju moralnih prava, prosvetlene savesti“. Interesi se sastoje iz stremljenja (konacija) a mnoge više životinje imaju požudu, konativne nagone, rudimentarne ciljeve čije zadovoljenje predstavlja njihovu dobrobit ili dobro. Human odnos prema životinjama je nešto što dugujemo životinjama zbog njih samih, „kao nešto što im pripada, nešto što se za njih može s pravom tražiti, nešto čije bi lišavanje ili odricanje predstavljalo nepravdu i nešto ne samo štetno već i rđavo, onda to znači da životinjama pripisujemo prava“ (s. 31).

Dakle, životinje su vrste bića koja mogu imati prava upravo zato što imaju interese, koji mogu biti reprezentovani (predstavljeni) i koje, kao nosioci prava, mogu biti korisnici. A upravo „princip interesa“ je ono što nam omogućava da fetusima, još nerođenim generacijama itd. pripišemo prava. I za Singera (1998) životinje imaju vlastite interese za održavanje i širenje života (a život je osnovna vrednost u bioetici). Za njega je i osećaj patnje bitan kao kriterijum prava na zaštitu. Za neke autore životinje ne mogu a za druge mogu biti nosioci objektivnih interesa i to samo kao pasivni subjekti (ni ljudska bića koja ne shvataju moralne radnje ne mogu biti aktivni subjekti). Za neke autore, životinje su, kao živa bića, „teleološki centar života“, za druge „subjekti života“ a za Teodora Gajgera (1931) „druželjubivi subjekti“ (I. Cifrić, 2007:7).

Međutim, V. Rakić Vodinelić, (1995: 265 - 266) smatra da prvu premisu ekocentrične koncepcije, da ekološko pravo ne treba formulirati kao pravo čoveka nego kao *ograničenje* njegovih subjektivnih prava (poput prava drugih i ustavnog poretka), treba da bude ugrađena u ustavne tekstove ali joj se čini da druga, temeljna teza ove koncepcije – da prirodi i pojedinačnim prirodnim stvorenjima treba priznati pravni subjektivitet, predstavlja preterivanje. Takvo priznanje bi u pravnoj praksi izazvalo više poremećaja nego korisnih efekata. Altruistička pravna zaštita prirode može se postići i bez priznavanja pravnog subjektiviteta, a uz energičnije korišćenje potencijalno efikasnih a već postojećih pravnih instituta kao što su: ograničenje subjektivnih prava, proširenje instituta zabrane zloupotrebe prava, proširena pravila o teretu dokazivanja na štetu onoga koji ugrožava prirodu i olakšavanje procesnih uslova za popularnu tužbu i za tužbu ovlašćenog zastupnika.

Za Vladimira Vodinelića (1995: 9) „itekako je sporno pitanje o pravnom subjektivitetu životinja i o pravima životinja“. On navodi i ne-

ke argumente protiv toga, a koji su u opticaju: životinje nisu razumna bića pa ne mogu biti ni titulari prava; pošto „ne mogu biti titulari obaveza, ne mogu imati ni prava“; zbog sadašnjeg stanja ljudske svesti, priznavanje prava životinjama bi unapred bilo osuđeno na propast; i bez priznavanja subjektivnih prava, drugim pravnim konstrukcijama mogu se postići željeni ciljevi itd. U prethodnom tekstu naveli smo i protivar-gumente ovim argumentima, kojima ovde dodajemo još samo jedan - Rubikon je pređen priznavanjem prava pravnim licima a ona nisu ljud-ska bića. Slažemo se sa ovim autorom da će dalji razvoj ovog problema zavisiti od odnosa snaga i da su životinje, najpre, stekle procesnu spo-sobnost (protiv njih su vođeni sudski procesi sve do kraja 18 veka), a pošto ovu sposobnost više nemaju ostaje da se vidi da li će steći i mate-rijalnopravnu sposobnost.

Z a k l j u č a k

Pomoću *Upitnika o pravima životinja, i još nekim pitanjima bio(loške), ekološke i pravne etike*, pre početka predavanja od 22. no-vembra 2007. godine, anketirano je 125 studenata koji su pohađali kurs iz *Pravne etike*. Tako su utvrđene njihove startne pozicije a, zbog očekivanog većeg senzibiliteta za etička pitanja, bilo je zanimljivo i značajno videti kako oni razumeju ovu problematiku. Za ovu priliku smo izdvojili analizu o pravima životinja, iz perspektive antropocen-trične i biocentrične etike, u radikalnim i umerenim varijantama. Sma-trali smo da radikalnim varijantama odgovara potpuno a umerenim va-rijantama delimično prihvatanje ili odbacivanje tvrdnji (zavisno od na-čina formulacije tvrdnje).

Iz podatka da 53,6% ispitanika prihvata tvrdnju da se, pravno gleda-no, može govoriti o poboljšanju zaštite ili dobiti životinja ali ne i o pravima životinja, zaključujemo da oni prihvataju umereno antropocen-trično shvatanje, koje još uvek dominira i u svetskoj i u našoj pravnoj teo-riji i praksi. Ispitali smo i objašnjavali varijacije ovog odgovora prema polu, prosečnoj oceni, političkoj i verskoj orijentaciji. Razlike nisu tako velike ali ovaj stav češće zastupaju studentkinje, oni koji imaju veću pro-sečnu ocenu, desno politički orijentisani i oni koji nisu vernici (dok su vernici na nivou proseka). Zbog toga smo dopunski obradili još dve tvrd-nje koje govore o odnosu Boga, čoveka i životinjskih i biljnih vrsta. Da je od Boga je određeno da čovek kontroliše sve biljne i životinjske vrste i da ih koristi za svoje potrebe prihvata samo 25,6% ispitanika a da je zaštita prirode briga o božjim stvorenjima čak 63,2%. Na osnovu toga smo za-

ključili da su studenti vernici bliži modernoj, umerenoj biocentričnoj nego klasičnoj, radikalno antropocentričnoj koncepciji o zaštiti životinja i biljaka.

Iz jednog istraživanja ekološke svesti zagrebačkih svučilištaraca (2005. godine) preuzeli smo u neizmenjenom obliku tri tvrdnje o pravu na život životinjskih vrsta. Da svaka životinjska vrsta ima pravo na život kao i čovek, u Zagrebu prihvata 58,1% a u Novom Sadu čak 71,2% ispitanika (i to čak 40,0% prihvata potpuno a 31,2% samo delimično). Na osnovu toga smo zaključili da je biocentrična orijentacija uveliko „uzela maha“ i to više kod naših nego kod zagrebačkih studenata. Doduše, reč je samo o studentima koji su izabrali opcioni predmet *Pravna etika*, a takav odnos se na neki način i mogao očekivati. Prihvatanje stava da čovek ima veća prava na život od životinjskih vrsta je 32,5% u Zagrebu a 37,6% u Novom Sadu ali su naši studenti češće i odbijali ovaj stav (u Novom Sadu 53,6% a u Zagrebu 49,0%). I ovde, dakle, dosledno, većinski dominira biocentrični stav i to u umerenom obliku (29,6%), mada je i potpuno odbacivanje antropocentričnog stava od 24,0% sasvim blizu. Studenti Pravnog fakulteta u Novom Sadu su ovde polarizovaniji od svojih kolega sveučilištaraca, koji su kod sve tri tvrdnje bili više od dva puta neodlučniji. To se isto tako moglo pretpostaviti jer oni koji su orijentisani ka etici imaju formiranije i izgrađenije moralne stavove. Prilično nas je iznenadio podatak da naši studenti 2,5 puta češće nego zagrebački prihvataju darvinistički formulisani stav da svaka vrsta ima prava koliko uspeva da se izbori u odnosu na druge vrste - 20,6% : 44,0%. Pretpostavljamo da su naši studenti ovu tvrdnju prepoznali kao neoliberalnu, „tržišnu“ a ne kao darvinističku doktrinu o borbi za opstanak, da su i nju ocenili kao antiantropocentričnu, ali ne isključujemo ni mogućnost da je ona povezana i sa nekim autoritarnim crtama ličnosti, što nismo, na žalost, posebno ispitali.

U završnom delu rada, razmotreno je stanje teorijske diskusije o pravima životinja iz perspektive antropocentrične i biocentrične etike i to u radikalnim i umerenim varijantama.

Imajući u vidu odgovore na ponuđene tvrdnje skloni smo zaključku da se studenti Pravnog fakulteta u Novom Sadu koji opciono slušaju *Pravnu etiku*, nalaze negde između umerene antropocentrične i umerene biocentrične etike. Iako je u svetskoj, pa i u našoj literaturi, diskusija već daleko odmakla u pravcu biocentrične etike, neki naši vodeći pravni autoriteti izražavaju poprilične sumnje ili čak i odbacuju mogućnost da se govori o pravnom subjektivitetu i pravima životinja.

L i t e r a t u r a

1. Visković N. (1989), „Stradanja, zaštita i prava životinja (prilog raspravi o „trećoj generaciji prava““, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 5-6, (*Supplement*).
2. Visković N. (1996), *Životinja i čovjek*, Split.
3. Visković N. (2002), „Bioetika shvaćena ozbiljno“, *Zarez*, Zagreb, 21. 11. <http://www.zarez.hr/92/zariste10.htm>
4. Vodinelić V. (1995), „Moderni okvir prava na život“, *Pravni život*, 9, tom I.
5. Vrban D. (2006), *Sociologija prava*, Zagreb.
6. Kim A. (1992), „Od antropocentrične k ekocentričnoj etici“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 2.
7. Marjanović M. (1985), „Maltusovo i Marksovo shvatanje zakona o stanovništvu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1-3/1985, s. 37-49.
8. Marjanović M. – Markov S. (2007), *Osnovi sociologije*, Novi Sad.
9. Matulić T. (2006), „Ideja antropocentrizma u ozračju bioetičke paradigme“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 1-2.
10. Pavlović V. (ur.) (1996), *Ekologija i etika*, Beograd.
11. Pavlović V. (ur.) (1997), *Ekologija i religija*, Beograd.
12. Paunović M. (2004), *Prava životinja. Savremeni međunarodni standardi*, Beograd.
13. Rakić – Vodinelić V. (1995), „Ekološko pravo kao pravo čoveka“, *Pravni život*, 9, tom I.
14. Singer P. (1998), *Oslobodenje životinja*, Zagreb.
15. Joel Feinberg, „Prava životinja i nerođenih generacija“, *Gledišta*, 7-8.
16. Haralambos M. – Heald R. (1989), *Uvod u sociologiju*, Zagreb.
17. Cifrić I. (2005), „Antropocentrična i biocentrična odgovornost za život“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 3.
18. Cifrić I. (2005a), „Odgovornost za život u kontekstu bioetičkih pitanja“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 4.
19. Cifrić I. (2006), „Odnos prema životu. Kontekst biocentrične orijentacije“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 1-2.
20. Cifrić I. (2006a), „Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 4.
21. Cifrić I. (2007), „Pravo životinjskih vrsta na život“, *Sociologija i prostor*, Zagreb, 175 (1).

Prilog

**UPITNIK O PRAVIMA ŽIVOTINJA I JOŠ NEKIM PITANJIMA
BIO(LOŠKE), EKOLOŠKE I PRAVNE ETIKE**

1. Pol ženski muški
2. Prosečna ocena _____
3. Politička orijentacija levica desnica
4. Stav prema veri vernik kolebam se nisam vernik
- Stepen neslaganja/slaganja sa tvrdnjama:
- uopšte se ne slažem
 - uglavnom se ne slažem
? neodlučan sam, ne znam
+ uglavnom se slažem
++ potpuno se slažem
5. Pravno gledano, može se govoriti o poboljšanju zaštite ili dobrobiti ali ne i o pravima životinja -- - ? + ++
6. Svaka životinjska vrsta ima jednaka prava na život kao i čovek -- - ? + ++
7. Čovek ima veća prava na život od životinjskih vrsta -- - ? + ++
8. Svaka vrsta ima prava toliko – koliko se izbori u odnosu na druge vrste -- - ? + ++
9. Čovek, kao najrazvijenije biće na Zemlji, treba da odlučuje o sudbini celokupnog biljnog i životinjskog sveta -- - ? + ++
10. Za sve ekološke probleme na Zemlji postoje tehničko-tehnološka rešenja -- - ? + ++
11. Ugroženost prirodne sredine je danas tolika da je jedini način da se preživi odbacivanje tehničke civilizacije i povratak na prirodni način života -- - ? + ++
12. Ma kako specifičan, čovek je samo jedan oblik života, koji svoje potrebe i tehnički napredak mora da uskladi sa prirodom -- - ? + ++
13. Čovek je gospodar i vlasnik prirode -- - ? + ++
14. Od Boga je određeno da čovek kontroliše sve biljne i životinjske vrste i da ih koristi za svoje potrebe -- - ? + ++

15. Ako je Bog stvorio sve(t), onda se nešto božansko nalazi u svemu, pa je zaštita prirode, zapravo, briga o Božjim stvorenjima i uvažavanje Božjeg stvaranja -- - ? + ++
16. Život kao život a ne samo čovečji život je vrednost po sebi i moralna konstanta budućnosti jer tek zajedno ljudi i priroda čine ekološku, moralnu i pravnu zajednicu -- - ? + ++
17. Bionženjering je prihvatljiv ne samo kao genetska terapija i presađivanje organa nego i kao kloniranje novih bića, uključujući i čoveka, da bi se poboljšale vrste (eugenetika) -- - ? + ++
18. Eutanazija je prihvatljiva ali samo pod pravno strogo propisanim i kontrolisanim uslovima -- - ? + ++
19. Kažite još nešto što je važno za bioetiku, ekološku i pravnu etiku a nismo Vas pitali:

22. novembar 2007

HVALA NA SARADNJI !

*Miloš Marjanović, Full Professor
Novi Sad Faculty of Law*

Animal Rights: Attitudes of Novi Sad Faculty of Law Students Attending to the Legal Ethics Course

Abstract

This article presents results of the inquiry empirical research into animal rights which was carried out in 2007 between Novi Sad Faculty of Law students attending to the legal ethics course (N = 125). The analysis showed that 53,6% of respondents accept the opinion that we can't speak on animal rights. This opinion is explained by the gender, average note, political and religious orientations of students and their understanding of anthropocentric and biocentric ethics. Only 25,6% of respondents estimate that the God has determined human control of animal and plant species and even 63,2% that the protection of nature is the care about the beings of the God. Three attitudes were taken over from one empirical research of Zagreb University students in 2005. Here are the compared figures: 58,1% of respondents in Zagreb accepted equal rights for human beings and animal species and even 71,2% in Novi Sad; that human rights are superior to animal's (32,5% : 37,6%) and Darwinian conception of struggle for life (20,6% : 44,0%). In the second part of the article the author discusses some theoretical questions about animal rights from the perspective of anthropocentric and biocentric ethics, into their radical and moderate variants. The main conclusion is that the attitudes of our students and theoreticians of law are somewhere between moderate anthropocentrism and moderate biocentrism.